

Att göra rättvisa åt inte enbart genier

Fem synpunkter på Timo Laatos artikel «Att göra rättvisa åt ett geni: Om Hugo Odebergs bok <Fariseism och kristendom>»¹

JESPER SVARTVIK

Jesper Svartvik är docent i Nya testamentets exegetik vid Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet. Han har bl.a. ägnat sig åt bibeltexternas tolkningshistoria (se t.ex. Skriftens ansikten: Konsten att läsa mellan raderna och Bibeltolkningens bakgator: Synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid). I ett nytt forskningsprojekt studerar han kristologins betydelse och gestaltning i religionsteologiskt reflekterande exegetik och teologi.

Den 8 september 2007 anordnade Församlingsfakulteten i Göteborg en «Fakultetens dag» med fem föreläsningar av Rune Imberg, Sten Hidal, Timo Laato, Bengt Odeberg och Rune Söderlund, som alla handlade om Hugo Odeberg, professor i exegetisk teologi vid Lunds universitet 1933–1964 och författare till bland mycket annat den synnerligen inflytelserika skriften *Fariséism och kristendom*. Av dessa fem föreläsningar har en insänts till *Svensk teologisk kvartalskrift* för publicering. Jag är tacksam för möjligheten att bemöta några av de påståenden som framfördes i Timo Laatos föreläsning.

Huvudärendet med Laatos artikel är nämligen att kritisera dels en artikel skriven av Håkan Bengtsson, numera direktor vid Svenska teologiska institutet i Jerusalem,² dels två av mina alster: (a) Laato refererar till en kortfattad av mig författad och i *Kyrkans tidning* publicerad artikel.³ En hel del missförstånd hade kunnat undvikas om Laato hade tillgodogjort sig inne-

hållet inte bara i den artikeln utan än mer i den betydligt mer omfattande artikel som publicerades i ett senare nummer av *Kyrkans tidning* med syfte att bemöta argument som framfördes av Bengt Odeberg.⁴ (b) Huvudsakligen hänvisar emellertid Laato till min bok *Bibeltolkningens bakgator: Synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid*.⁵ Laato anser att jag har för avsikt att «enbart smutskasta Odeberg», «driva med honom och förlöjliga hans ansatser», framställa honom som «en av de värsta antisemiterna någonsin», och beskylla honom «för en antisemitisk position av sämsta slaget».

Trots att jag befarar att Laato inte kommer att tro mig vill jag ändå betona att detta aldrig har varit min avsikt. Syftet har i stället varit att kartlägga tillblivelsen av en av de mest inflytelserika skrifterna i svensk kyrkohistoria under 1900-talet. Det är på grund av inflytandet som boken *Fariséism och kristendom* bör analyseras och bedömas — precis som all annan tongivande litteratur. Det vore märkligt om just denna bok och dess författare skulle tilldelades teologisk immunitet och därigenom erhålla akademiskt

¹ Ett hjärtligt tack framförs till Henrik Bachner, Mats Ekström, Jan Hermanson och Göran Larsson för värdefulla samtal om och synpunkter på denna artikels innehåll.

² Håkan Bengtsson har erbjudits möjlighet att replikera, men har på grund av tidsbrist tvingats avböja.

³ Jesper Svartvik, «Odebergs fariseiska falsarium», *Kyrkans tidning* 38/2005, 23. (Det bör påpekas att det var redaktören som valde denna rubrik. Mitt eget förslag var «Varken fariseism eller kristendom».)

⁴ Bengt Odeberg, ««Svartvik skyldig till förfalskning»», *Kyrkans tidning* 41/2005, 22, samt Jesper Svartvik, «Odebergs bok riktad mot judar», *Kyrkans tidning* 41/2005, 22f.

⁵ *Bibeltolkningens bakgator: Synen på judar, slavar och homosexuella i historia och nutid* (Stockholm: Verbum, 2006), särskilt s. 118–145.

diplomatpass. I denna replik vill jag därför framföra fem aspekter som alla betonar att det är väsentligt att göra rättvisa åt inte enbart genier.

1. Att göra rättvisa åt fenomenet antisemitism

I sin trettionionde fotnot skriver Laato att «[d]et lönar sig här att återkalla i minnet det kända faktum att Nya Testamentet inte utgår från en rasideologi (jfr den nazistiska propagandan) utan uteslutande koncentrerar sig på en religiös konfrontation.» Eftersom en så minimalistisk definition är problematisk är det nödvändigt att minnas hur antisemitism vanligtvis definieras. I den av Laato lästa och kritiserade *Bibeltolknings bakgator* citeras Helen Fein som har utarbetat en av de mest kända och erkända definitionerna:

[Antisemitism is] a persisting latent structure of hostile beliefs towards Jews as a collectivity manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore and imagery, and in actions—social or legal discrimination, political mobilization against the Jews, and collective or state violence—which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews.⁶

Det finns anledning att här ge tre korta kommentarer. (a) Feins definition tyddliggör att det är ohållbart att hävda att det föreligger en väsensskillnad mellan rasistiskt motiverad antijudiskhet och andra former av antijudiskhet. Aversion mot judar kan motiveras på olika sätt: somliga skyr judar därför att «de är undermänniskor», vissa därför att «de har för mycket makt», andra därför att «de är alla bolsjeviker», någon (nämligen Martin Heidegger) därför att de orsakar en *Verjudung des deutschen Geistes*, och åter andra därför att «de förkastade Jesus» eller därför att «de dödade honom».⁷ Kort sagt, det finns olika

sätt att motivera antijudiskhet. För hatets objekt är skillnaden inte alltid så stor eftersom den får samma konsekvenser: på olika sätt diskrimineras judar därför att de är judar («[it] results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews», se citatet ovan). Statistiskt sett har Stilla veckan varit den farligaste tiden på året för judar i det kristna Europa.⁸ Hur menar Laato att vi ska beskriva drivkraften bakom en pogrom som äger rum under just Stilla veckan? Om bara rasistiskt motiverat judehat rymms i begreppet antisemitism förlorar vi överblicken. Låt oss därför inte definiera judefientlighet så snävt att en stor mängd judeförakt inte inbegrips. Det finns nämligen ett *continuum* genom historien. I varje tid har antisemiter ansett att det finns goda skäl att hata judar — men dessa skäl har varierat eller åtminstone formulerats på olika sätt.

(b) Det bör framhållas att de äldsta beläggen för ett rasistiskt sätt att etikettera judenheten återfinns i den kristna trostraditionen. Det var i det kristna Spanien som begreppet *limpieza de sangre* («blodets renhet») började användas av dem som var tveksamt inställda till om döpta judar verkligen kunde betraktas och behandlas på samma sätt som icke-judiska kristna.⁹

(c) Dessutom bör det påpekas att ytterligt få idag kallar sig själva antisemiter. I boken *The Changing Face of Antisemitism* framhåller Walter Laqueur att «Hitler gave antisemitism a bad name and there is widespread reluctance on the part of even the most severe critics of the Jews to

⁷ För en historisk studie av deicidanklagelsen, se t.ex. Jeremy Cohen, *Christ Killers: The Jews and the Passion from the Bible to the Big Screen* (Oxford: Oxford UP, 2007).

⁸ Se t.ex. Dennis D. McManus, «Holy Week», 196f. i *A Dictionary of Jewish-Christian Relations* (red. E. Kessler & N. Wenborn; Cambridge: Cambridge UP, 2005).

⁹ Se t.ex. Marc Saperstein, *Moments of Crisis in Jewish-Christian Relations* (London/Philadelphia: SCM/Trinity, 1989), 27, Saul Friedländer, *Tredje riket och judarna: Förföljelsens år 1933–1939. Del 1* (Stockholm: Natur och kultur, 1999 [eng. 1997]), 99f., samt George M. Fredrickson, *Rasism: En historisk översikt* (Lund: Historiska Media, 2003 [eng. 2002]), 38–42.

⁶ Helen Fein, «Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions», 67–85 i *The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism* (red. H. Fein; Berlin/New York: de Gruyter, 1987), 67. Hennes definition citeras i Svartvik, *Bibeltolknings bakgator*, 15.

accept this label.»¹⁰ Detta förhållande belyser att det är otillräckligt att enbart hänvisa till hur en person själv beskriver och benämner sina åsikter.

2. Att göra rättvisa åt det historiska förloppet

För att undvika en historieskrivning som är *incurvatus in se* måste vi minnas när boken *Fariséism och kristendom* skrevs. Vad hade redan hänt och vad höll på att hända? Adolf Hitler kom till makten den 30 januari 1933. Samma år antogs fyrtiotvå lagar som begränsade judars möjligheter att studera, handla och arbeta. Under 1934 antogs ytterligare nitton lagar, under 1935 ytterligare tjugonio, under 1936 ytterligare tjugofyra, under 1937 ytterligare tjugotvå lagar. Så fortsatte det år efter år. Allt blev successivt värre: judar förtalades, förödmjukades och trakasserades, judiska affärer bojkottades, judiska jurister, läkare, statstjänstemän avskedades, Nürnberglagarna infördes redan 1935, judar fick inte bedriva affärsverksamhet, företagen ariserades steg för steg. Natten mellan den 9 och 10 november 1938 ägde den så kallade «Kristallnatten» rum då hundratal judar dog och uppskattningsvis 30 000 män mellan sexton och sextio år — en fjärdedel av de judiska män som ännu fanns kvar i Tyskland — arresterades och fördes till koncentrationsläger. Minst 5 000 av dessa dog i Buchenwald, Sachsenhausen och Dachau. Minst tusen synagogor stacks i brand, många tusen affärer och hem förstördes — och allt detta under mindre än tjugofyra timmar.¹¹ Svenska tidningar rapporterade utförligt om att Tysklands och Österrikes synagogor stod i brand. I sitt berömda tal den 30 januari 1939 lovade Hitler att ett nytt världskrig skulle leda till inte att världen skulle judaiseras utan *die Vernichtung der jüdischen Rasse in Europa*. Laqueur påpekar lakoniskt i sin bok att Hitler

lovade sina undersåtar mycket, men att han egentligen bara höll ett löfte, nämligen att den europeiska judenheten skulle förintas.¹² Efter att *Bibeltolkningsens bakgator* publicerades har ett antal personer skrivit till mig och påpekat att Odeberg var långt ifrån ensam om att fascineras av utvecklingen i «det nya Tyskland». Det är förvisso sant, men det är också sant att det är skillnad mellan att vara välvilligt inställd vid *Machtübernahme* 1933, att fortfarande vara det efter «Kristallnatten» 1938, och att förbli trollebunden av nazismen under Förintelsen 1943. I *Fariséism och kristendom*, som publicerades 1943 mitt under ett brinnande världskrig, skriver författaren att judendomen eftersträvar «Israels herravälde i världen».¹³ Bokens kärntext är Joh. 8:44: «I [judar] haven djävulen till eder fader». I *Bibeltolkningsens bakgator* påpekar jag att det skrivs i en tid då det överallt i Nazityskland finns skyltar uppsatta som proklamerade att *der Vater der Juden ist der Teufel och Wer den Juden kennt, kennt den Teufel*.¹⁴

Laato skriver att «[v]arje vettig människa (i eller utanför) kyrkan förstår att olika slags trakasserier och hetskampanjer inte går att förenas med levande tro.» Detta är en ytterst problematisk utsaga. Vi vet ju att det var just människor som ansågs vettiga — det vill säga, var respekterade i samhället — som anslöt sig till den kör som under Förintelsen lidelsefullt dels varnade för en *Verjudung* av politik, kultur och teologi, dels pläderade för en *Entjudung*. Dessutom är Laatos artikel i sig ett exempel på att det tycks vara förenligt med «levande tro» att förringa och fördra till och med flagrant antisemitism.

Kanske kan ett exempel hämtat från vår egen tid i någon grad belysa vad som i denna replik efterlyses. Diktaturen i Burma har under 2007 brutalt bekämpat den än en gång framväxande demokrati rörelsen. Hur reagerar omvärldens

¹² Laqueur, *The Changing Face of Antisemitism*, 122.

¹³ Hugo Odeberg, *Fariséism och kristendom* (Lund: Gleerup, 1943), 74. Av någon outgrundlig anledning väljer Laato att referera till den postumt utgivna fjärde utgåvan från 1980. Den utgåvan kan näppeligen hjälpa oss om vi vill förstå den första utgåvans tillblivelse.

¹⁴ Svartvik, *Bibeltolkningsens bakgator*, 137.

¹⁰ Walter Laqueur, *The Changing Face of Antisemitism* (Oxford: Oxford UP, 2006), 20.

¹¹ För uppgifter om vad som skedde under «Kristallnatten» timme för timme, se Martin Gilbert, *Kristallnacht: Prelude to Destruction* (New York: HarperCollins, 2006).

kristna i en sådan situation? Vi kan tänka oss två personer: den ene väljer att solidarisera sig med de fredligt demonstrerande buddhistiska munkarna; den andre menar att detta är rätta tillfället att varna för den buddhistiska faran genom att beskriva buddhismens essens som, «om den tilllåtes att fritt breda ut sig, verkar som ett dödligt gift, som måste i grund förstöra det kristna livet.»¹⁵ Detta dödliga gift jämförs därefter schematisk med en teologiskt sett överlägsen kristendomstolkning. De som väljer att försvara den senast beskrivne personen genom att betona att det *de facto* är buddhistiska texter som citeras har inte uppfattat vad som är väsentligt. Det är ett ofrånkomligt faktum att *Fariséism och kristendom* utgavs vid tiden för en judeförföljelse av aldrig tidigare skådat slag: de dåtida antisemiterna demoniserade regelmässigt judendom och judenhet — och nyckeltexten i *Fariséism och kristendom* är Joh 8:44 som framställer *hoi Ioudaioi* som djävulens barn.

3. Att göra rättvisa åt en persons hela författarskap

I sina sammanfattande slutsatser medger Laato att det inte «lönar sig ... att försvara Odebergs politiska skrifter. De omfattar (tyvärr) formuleringar som kan betraktas som antisemitiska» — men Laato tycks ändå anse att denna antisemitism kan och bör isoleras från *Fariséism och kristendom*. I den boken finns, enligt Laato, ingen antijudisk agenda. Frågan måste därför ställas om Laato gör rättvisa åt Odebergs hela författarskap, såväl de politiska som de teologiska texterna. Varför är det antisemitism om det i en föreläsning, hållen av samma person i Tyskland, hävdas att det finns en risk att världen genomgår en *Verjudung*? Varför är det inte antisemitism när samme person i *Fariséism och kristendom* skriver att «fariséismens» syfte är «Israels herravälde i världen»? Varför är det antisemitism om någon 1940 skriver att det vore önskvärt att, liksom Tyskland redan har gjort, «Norden skulle hitta tillbaks till sig självt, bli självständigt och äkta, frigöra sig från för dess själ främmande inflytelser»?¹⁶ Varför är det inte

antisemitism att jämföra en «farisé» med «en utklädd apa i en människoboning»?¹⁷ Ger följande citat från *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1934 uttryck för antisemitism? (Artikeln ställer frågan vad som är orsaken till bristande intresse för och bristfälliga kunskaper om GT.)

En aktuell sådan orsak är antisemitismen, vilket är en term för judehatet. Ursprunget sökes ju i det aktuella läget utanför vårt land. [...] ... den judendom, man bekämpar, *den judendom, som förgiftat den germanska eller nordiska anden*, är precis den judendom, som bekämpas jämväl såväl av GT som av den rättrogna judendomen, d. v. s. den judendom, som lösgjort sig från sin religiösa samhörighet och blivit rotlös. Antisemitismen har mera rätt än som vanligen erkännes i sitt påstående att *denna judendom verkar förgiftande* och upplösande på den samhällskropp inom vilken den lever. Ty rotlös, och därigenom själlös, som den är, renodlar den ett knivskarpt intellektualistiskt, kallt rationalistiskt tänkande, som med nödvändighet för till upplösning av såväl religion som moral. Det enda den tager med sig såsom arv från sin släkttillhörighet är den för judendomen kännetecknande klarsynta ärligheten och konsekvensen, vilken emellertid nu kommer att ställas i förstörelsens tjänst. Men med denna judendom har GT intet att skaffa.¹⁸

Om ja, varför är det då inte antisemitism om «fariséism» nio år senare i *Fariséism och kristendom* beskrivs som «ett dödlig gift»? Inte kan väl ovanstående citat avfärdas som politisk naivitet — det är ju hämtat från en teologisk text avsedd för teologer!¹⁹ Det torde vara viktigt för den teologiskt intresserade forskaren att göra rättvisa också åt Odebergs politiska engagemang. Laato skriver att Odeberg var «en i samhälleliga frågor aktiv debattör som i politiskt

¹⁶ Hugo Odeberg, «Några intryck från krigets Tyskland», 15–17 i *Sverige–Tyskland* 3:8 (1940), 15.

¹⁷ Odeberg, *Fariséism och kristendom*, 108.

¹⁸ Hugo Odeberg, «Gamla testamentet i våra dagar», 328–334 i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 10 (1934), 330f. (kursiv. tillagd).

¹⁹ Artikeln publicerades i *Svensk Teologisk Kvartalskrift*. Enligt den första fotnoten har hans artikel hållits som ett föredrag vid prästmötet i Växjö den 25 juni 1934. Artikelns *Sitz-im-Leben* är sålunda teologin, inte politiken.

¹⁵ Jfr Odeberg, *Fariséism och kristendom*, 7.

avseende åtminstone sympatiserade med några utvecklingslinjer i 1930-talets Tyskland, men som aldrig blint och godtroget accepterat den banala nazistiska propagandan mot judendomens höga religiösa motiv.» Vad finns det egentligen för belägg för ett sådant påstående? Är det inte i stället så att den ovan citerade artikeln motbevisar den tolkningen («... den judendom, som förgiftat den germanska eller nordiska anden ...»)?

Ytterst sett verkar det till sist inte handla om vad som sägs eller skrivs, utan vem det är som talar eller håller i pennan. Det är inte ett tillfredsställande förhållningssätt: vad är det för skillnad mellan att Martin Heidegger varnar för en *Verjudung des deutschen Geistes* och att Hugo Odeberg föreläser 1941 i Tyskland om *Verjudung und Entjudung der antiken Welt*?²⁰ Vi måste minnas att *Verjudung* och *Entjudung* ingalunda var några neutrala och vetenskapliga benämningar under Tredje rikets dagar; de var i stället centrala och ofta använda termer i den dåtida antisemitiska diskursen: *Entjudungsprozeduren*, *Entjudung von gewerblichen Betrieben*, *Entjudung des Grundbesitzes*, *Entjudungsgeschäft* osv. Kort sagt, Laatos försvarstal övertygar inte den som är bekant med ordens användningsområde.

I *Bibeltolkningsens bakgator* föreslår jag ett alternativt sätt att förstå *Fariséism och kristendom*. Jag hävdar att det är den *minst* odebergska av de teologiska texter och skrifter jag har läst av den lärde lundaprofessorn.²¹ Det som de flesta av hans *Erevna*-lärjungar uppskattade — nämligen bibelfromheten, mystiken och försöken att rekonstruera den äldsta tidens judekristna liturgi — saknas ju i denna programmatiska och alltför schematiska bok. Det är talande att det i stället är ett antal uttalat lutherska teologer (på sin tid Gustaf Wingren och nu på senare tid uppenbarligen även Timo Laato) som uppskattade just denna skrift. Jag vidhåller därför det jag tidigare har skrivit: är det inte problematiskt att det har

visat sig vara så lätt att kombinera en antijudisk teologi och en *de servo arbitrio*-antropologi?

4. Att göra rättvisa åt plagiatdiskussionen

I sin artikel skriver Laato att jag «gör en tjänst för forskningen genom att dechiffrera den mystiska förkortningen LJI i *Fariséism och kristendom*. Han övertygar med sitt påstående att den syftar på boken *Die Lehren des Judentums nach den Quellen*. Erster Teil.» Tyvärr förmår inte Laato att särskilja denna min upptäckt från antisemitism-diskussionen. Detta förhållande föranleder tre korta kommentarer. (a) Naturligtvis menar jag inte att denna antologi «representerar ... något slags antisemitism.» Var och varför skulle jag hävda något så befängt? För att undvika framtida missförstånd vill jag påpeka att jag inte heller menar att det skulle vara liktydigt med antisemitism att göra sig skyldig till plagiat. Alla antisemiter plagierar inte, lika lite som alla som plagierar är antisemiter.

(b) Mitt intryck är att det oftast förekommande argumentet bland dem som försvarar *Fariséism och kristendom* är att boken inte alls vänder sig mot judendomen; i stället är det fråga om ett slags förgörande av fariséism inom kristendomen. I *Bibeltolkningsens bakgator* nämner jag att det i förordet till tredje och fjärde upplagorna finns ett tillägg som pekar i denna riktning: «Det är angeläget betona, att det i det följande icke är fråga om att jämföra eller ställa emot varandra kristendom och judendom, utan fariséism och kristendom.»²² Jag menar emellertid att detta tillägg i efterkrigsutgåvorna väger förhållandevis lätt i jämförelse med det faktum att de som citeras representerar den samtida, liberala judendomstolkningen.²³ Nu när jag i *Bibeltolkningsens bakgator* har påvisat att det är den med Odeberg *samtida* judendomen som brännmärks som «ett dödligt gift» tycks motargumentet förändras. Laato verkar hävda att syftet med *Fariséism och kristendom* per definition

²⁰ För ytterligare information om denna föreläsning, se Svartvik, *Bibeltolkningsens bakgator*, 129f.

²¹ Se Svartvik, *Bibeltolkningsens bakgator*, 144f.

²² Hugo Odeberg, *Fariséism och kristendom*. Tredje upplagan (Lund: Gleerup, 1963), 7.

²³ Svartvik, *Bibeltolkningsens bakgator*, 136 och 140.

inte kan vara att varna för ett judiskt «gift» eftersom den antologi som plagieras är skriven av judar. Annorlunda uttryckt, tidigare försvarades boken med hänvisning till att det var ett inomkristet «dödligt gift» som skulle identifieras. Laato tycks nu i stället hävda att det *de facto* är med Odeberg samtida judendom som beskrivs, men att syftet inte alls är att stigmatisera den. Detta föranleder en tredje punkt om orsaken till plagiatet.

(c) Laato ställer den intressanta frågan *varför* en så kunnig person väljer att plagiera en antologi. Det är förvisso en fråga som är svårbesvarad. Vi vet att han var fascinerad av den antika judendomen — och kanske än mer av dess texter —, men inte av den med honom samtida judendomen och judenheten, vilket ju framgår av ovan citerad artikel publicerad 1934 i *Svensk teologisk kvartalskrift*. Jag har i *Bibeltolkningsbakgator* framfört ett antal argument för att syftet med boken är att varna för den *samtida* judendomens essens. Kanske var det därför som han inte ägnade så mycket tid åt att läsa texterna utan valde att enbart plagiera en antologi. Detta kan vi inte veta; däremot bör vi kunna fastslå att orsaken näppeligen var — såsom Laato föreslår — att boken skulle försvara «judendomens höga religiösa motiv» gentemot «den banala nazistiska propagandan» och att det är därför som han «gömmer sin källa under förkortningen LJI.» Detta är en direkt otrolig förklaring. Om en student plagierade material som finns på Internet, skulle då disciplinnämnden tro honom om han sade att han gjorde det för att skydda sina källor? Varför ska vi ägna tid åt att försöka finna så storsinta förklaringar till att författaren till *Fariséism och kristendom* ger sken av att ha läst ett antal

böcker utan att ha gjort det? Ordföranden i Riksföreningen Sverige–Tyskland var knappast en svensk Pimpernel Smith som i det fördolda gjorde allt för att sprida kunskap om «judendomens höga religiösa motiv».²⁴

5. Att göra rättvisa åt Anne Frank

Avslutningsvis vill jag gärna framföra ett personligt önskemål. När Timo Laato nästa gång åtar sig uppgiften «att göra rättvisa» åt en under andra världskriget aktiv ordförande i en pronazistisk organisation skulle jag önska att han åtminstone inte tillägnade detta försvarstal ett av nazismens offer. Det är taktlöst att hans plädoajé dediceras till Anne Frank, en av flera miljoner judar som dog under Förintelsen därför att samtidens människor inte förmådde «göra rättvisa» åt deras människovärde:

»är alltså juden mindre värd än andra? [...] Jag hoppas bara en sak, att detta judehat är övergående ... Ty antisemitismen är orätt!»²⁵

²⁴ Filmen *Pimpernel Smith* (1941) handlar om en disträ universitetsprofessor, spelad av Leslie Howard, som i hemlighet gör allt för att rädda människor undan Gestapo. Filmen bygger på baronessan Orczys roman *Röda nejlikan*.

²⁵ *Anne Franks dagbok* ([Stockholm]: Hökerberg, 1995), 204 (dagboksanteckning från måndagen den 22 maj 1944).

